

HUDI JÓZSEF

A pápai munkásság térhasználata **az első világháború előtt**¹

EZERKILENC SZÁZTIZENHÁROM júniusának közepén, amikor a református gimnázium 25 éves érettségi találkozására Pápára érkeztek az öregdiákok, alig ismertek rá egykori városukra. Egyikük elragadtatva a következőket írta: *„Egy modern város! Új városrészekkel, villasorokkal, a sportnak nagy kiterjedésű játszótereivel és tennispályáival. Most már a vasútról nem kell térdig érő porban a városba bemenni, ami nekem diákkoromban mérhetetlen keserveket okozott, lévén a fényes cipőnek fanatikus kultiválója. De hát a város méltatását és ehhez fűződő impressiókat hagyjuk máskorra.”*²

Az osztálytalálkozó résztvevői meggyőződhetnek arról, hogy a város dinamikus fejlődésének minden területen lemérhetők az eredményei. Ha a főiskolai könyvtárban kézbe vették a város millenniumra tervezett, de megkésve kiadott monográfiáját, abból világossá vált előttük, hogy a nekilendülés csak az 1890-es években, a gyáralapításokkal és városfejlesztéssel kezdődött, s azóta töretlenül folytatódott.³ A város jelenkorát bemutató fejezetek írói a gazdasági fejlődés, a népességnövekedés, a társadalmi struktúra átalakulása és az urbanizáció számos jelensége kapcsán egy „haladó”, „urbánus jellegű” település képét vetítették az olvasó felé.

Az osztrák-magyar kiegyezés utáni negyedszázadban stagnáló, 14–15 ezer lélekszámú város az iparosítás következtében 1910-re valamivel meghaladta a 20 ezer főt. 1910-ben a lakosságnak csupán 17,2%-a élt mezőgazdaságból; a többséget az ipar (54,5%) és a többi ágazat (28,3%) tartotta el.⁴ Szinte az összes

¹ A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 2005. augusztus 26–27-én Alsólendván (Szlovéniában) *A társadalmi tér* címmel tartott konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett változata. A konferencia anyaga mindmáig nem jelent meg önálló kötetben.

² TIHANYI 1913. 1–2.

³ KAPOSSY 1905.

⁴ ILA–KOVACSICS 1964. 319–320.

demográfiai mutató javult: nőtt a természetes népszaporulat, ezzel párhuzamosan csökkent az elvándorlás, szinten maradt a kivándorlás, ugyanakkor nőtt a bevándorlás.

A kortársak szemében a modernséget a város fizikai terjeszkedése és a technikai civilizáció új vívmányainak (a vasútnak, villanynek, telefonnak) megjelenése testesítette meg, s a mintát a legnagyobb magyar város, Budapest jelentette.⁵ A város a XX. század elején a zsúfolt belvárostól északra, a vasút és a győri út közti szakaszon, továbbá délre, az Alsóváros, s északra, észak-nyugatra, a Felsőváros felé terjeszkedett. Keleti irányba, az egykori hatalmas tó helyén virágzó kertkultúra alakult ki; a kertek parcellázására a tulajdonos Esterházyak ekkor még nem gondoltak.⁶

Az öregdiákok nemcsak a vasúttól bevezető Esterházy út tekintélyes villáiban, a szomszédos, önálló villanyteleppel bíró állami dohánygyár és a Perutz-féle textilgyár épületeiben, a mellettük épült korszerű munkáslakásokban, hanem a kiépülőben lévő Erzsébetváros szabályos utcáiban és magánházaiban is gyönyörködhettek.

A Veszprém vagy Devecser felől érkezők figyelmét az Alsóváros szélén épült magyar királyi földmívesiskola, a „kulturpalotának” beillő kétemeletes állami tanítóképző vonta magára, míg Kiscell felől jövet az új huszárlaktanya és a Ranolder-féle leánynevelő intézet számított a legnagyobb középületnek. A belvárosban is megszorodtak az elegáns emeletes középületek (postapalota, bencés gimnázium, katolikus elemi népiskola), üzletházak (pl. a kávéházak vagy a Párizsi Nagyáruház) és a magánházak.

A XX. század elején a középkori belváros utolsó nyomain is eltűntek: az egykori bástyákat védő Cinca-patak árkat ekkor csatornázták,⁷ s alakították ki a millenniumra épült új református gimnázium monumentális épülete előtti teret, amely a belvárost kötötte össze az Alsóvárossal. Az addig délről zárt Kossuth utcát megnyitották a Széchenyi tér felé, így élénk összeköttetést biztosítottak a városszerkezetet meghatározó két központi tér között.

A város fejlődését azonban több tényező is korlátok közé szorította:

⁵ Néhány momentum: az újságok híradásaiból tudjuk, hogy Pápán 1895-ben egy budapesti vállalkozó 4 automata (gyufa- és cukorautomata) felállítását javasolta; 1896-ban beindult omnibuszközlekedés, 1913-ban megjelentek az utcai reklám-hirdetőtáblák.

⁶ A város 1867 utáni fejlődéséről átfogóan PÖLÖSKEI 1994. 369–431., gazdasági fejlődéséről uo. 369–381., az „épített város” XIX–XX. századi átalakulásáról GERŐ–SEDLMAYER 1959. 66–80.

⁷ A Kossuth utcát és Széchenyi teret 1907-ben csatornázták, a kivitelező Kövér Károly budapesti építész volt. Vö. SZALAI II. 162.

A szubjektív tényezők közül a *városvezetés* konzervatív szemléletét emelhetjük ki, amely óvakodott a kockázatvállalástól.⁸ E szemlélet megváltozott, amikor 1897-ben MÉSZÁROS KÁROLY (1849–1924) rendőrkapitány került a polgármesteri székbe. 1918-ig tartó eredményes működéséhez köthető a modern kisváros kialakulása.

A fejlődést behatárolta a város hátrányos *közigazgatási státusza*: az 1929-ig, a megyei városi státusz elnyeréséig érvényben lévő rendezett tanácsú városi jogállás a helyi autonómiát látványosan csorbította és a vármegye gyámkodását tartósította, aminek következtében a város a modernizációhoz nem rendelkezett kellő anyagi erőforrással.⁹ A nagyobb beruházások csak hitelfelvétellel, külső tőkebevonással valósulhattak meg.

Hátrányt jelentett, hogy a *vasúthálózat* kiépítése (1871) során a vasútvonal csak érintette a várost, az áhított csomópont Kiscellben épült ki.¹⁰

A városvezetés *ipartelepítő politikája* ellenére csak két jelentős gyár épült, még hozzá állami szubvencióval; a már említett dohánygyár (1892) és a szövőgyár (1901), amely az 1910-es években már egyenként 500–700 munkást alkalmazott.¹¹ A 300 munkást foglalkoztatni kívánó műtrágyagyár építését a Hungária Műtrágyagyár Rt. csak 1912-ben kezdte meg, de üzembe helyezését az első világháború megakadályozta.¹²

A két nagyobb gyáron kívül a kisüzemek közül a hűtőkamrákkal ellátott közvágóhíd (1913),¹³ a pápai és borsosgyőri téglagyár, pipagyarak,¹⁴ több mészégetőtelep, a főiskolai nyomda,¹⁵ továbbá több kisebb nyomda, a Klugeféle kékfestőműhely egyenként egy-két tucat munkásnak biztosított megélhetést.

⁸ Az 1867 utáni polgármesterek közül Woita Józsefet (1865–1886) ultrakonzervatívnak nevezte az egyik képviselő. Utódát, Osvald Dánielt (1887–1897) pedig „fontolva haladó konzervatívnak” tartották, aki a „régí jó táblabíró típusát” testesítette meg. LÓWY 1912. 1–2.

⁹ A város közigazgatási helyzetéről PÖLÖSKEI 1994. 381–392.

¹⁰ FEJES 2001. 5.

¹¹ PÖLÖSKEI 1994. 370.

¹² N. N.: Új műtrágyagyár Pápán. = *Veszprémi Hírlap* 1912. 28. sz. (szeptember 2.) 15.

¹³ A közvágóhíd 1913. május 1-jén nyílt meg, építéséhez a város 1911 augusztusában 183000 korona hitelt vett fel. Vö. SZALAI II. 234.

¹⁴ Deutsch Náthán pipagyártó üzeme 1911-ben szűnt meg, Boskowitz (Boscowitz) Sámuelé viszont még az 1920-as években is működött és több mint 20 embert foglalkoztatott. Vö. SZALAI 2003. 42.

¹⁵ Az 1838-ban üzembe helyezett Főiskola Nyomdában az 1910-es évek elején 13 alkalmazott dolgozott. Vö. HORVÁTH 1986. 70. A kisüzem történetét korábban feldolgozta TÓTH 1939.

A MUNKÁSSÁG ÖNSZERVEZŐDÉSE ÉS TÉRHASZNÁLATA

A XX. század elején a város értelmisége joggal lehetett büszke arra, hogy Pápa Veszprém megye „legnépesebb, legnagyobb, legjelentékenyebb”, s legurbanizáltabb városa, amelynek aszfaltozott vagy kővel kirakott utcáin a villanylámpák fényénél lehet közlekedni, házainak jó része víz- és villanyvezetékes, közcsatornával ellátott, a középületeket és a módosabb házakat telefon köti össze a külvilággal.

Az egészségügyi szolgáltatást 4 kórház, gőz- és kádfürdő, gyógyszerárak biztosították. A polgárok szórakoztatásáról az állandó színház és az abban működő mozgóképszínház, tájékoztatásáról 3 városi újság gondoskodott. A református gimnázium muzeális gyűjteményei a város múltját is méltóképpen reprezentálták, bár a hiányolt városi múzeumot nem helyettesítették.¹⁶ Az értelmiség a település műveltségét, iskolaváros jellegét hangsúlyozta, s megteremtette a mítoszt: Pápa a „Dunántúl Athénje”.¹⁷

A városban az iparban alkalmazott munkásság két jellegzetes csoportja a gyári és a kisipari munkásság volt. Az előbbi csoport többségében nőkből (lányokból és asszonyokból állt); az utóbbi szakmák szerint, 1886-tól az ipartársulat keretében szerveződött, s fokozatosan jutott el a szakmaközi kapcsolatok szintjére. Ennek szimbolikus kifejeződése a Munkásotthon volt, melyet állítólag 1907 májusában, nagy ünnepség keretében nyitottak meg.¹⁸

A kialakuló pápai munkásmozgalom a szakszervezetekre és a szakszervezetek bázisán kiépülő Magyarországi Szociáldemokrata Pártra támaszkodott, amelynek helyi szervezete Győrrel és Budapesttel ápolt igen intenzív kapcso-

¹⁶ BARTHALOS 1905. 118–126., az idézet: uo. 118–119.

¹⁷ A kifejezés tudomásom szerint először 1898-ban, a tanítóképző létesítésével kapcsolatban fordult elő a helyi sajtóban: dr. Koritschner Lipót cikkében azt írta, hogy „közhellyé vált immár a mondás, hogy városunk hovatovább a Dunántúl Athén-jévé fejlődik”. KORITSCHNER 1898. 2. A „Dunántúl Athénje” formulával 1907-ben találkozunk először. Az elmaradt gyermeknapról szólva írták: „Kis községek, falvak többet tudnak tenni a gyermekvédelem eszméjének érdekében, mint Pápa, a Dunántúl Athénje. Vajjon ezután is jogot tarthatunk erre a címre?” N. N.: A gyermeknap. = Pápai Lapok 34 (1907) 14. sz. (április 7.) 4.

¹⁸ A helytörténeti irodalom szerint 1907. május 1-jén nyílt meg a Munkásotthon, de ez téves adat, ugyanis a város csak 1907 decemberében vezettette be a villanyt az otthon helyiségébe. A szervezett cipészek és csizmadiák 1908 tavaszán a Jókai Kör nagytermében tartották a táncmulatságot, melynek tiszta jövedelmét a Munkásotthon javára ajánlották fel. N. N.: Köszönet a városnak. Pápai lapok 34 (1907) 51. sz. (december 22.) 3. N. N.: A pápai szervezett... = Pápai lapok 35 (1908) 17. sz. (április 26.) 5–6.

latokat.¹⁹ Az 1914 előtti másfél évtizedben nem múlt el munkás nagygyűlés anélkül, hogy azon budapesti vagy győri küldött²⁰ ne lett volna jelen, s ne tartott volna előadást vagy beszédet,²¹ amely a helyi erők ideológiai gyengeségét mutatta.

A munkásmozgalom Pápa város periferiájáról fokozatosan jutott el a város központjának szimbolikus és tényleges birtokba vételéig. A Munka Ünnepeinek elismertetése a munkaadókkal hosszú küzdelem eredménye, melyhez az út a május elsejei és más szervezett munkabeszüntetésekén át vezetett.²² A küzdelem világháború előtti csúcspontjának a temető „birtokba vételét” tekinthetjük. Az első társadalmi temetés (a Munkásotthon énekkarának közreműködésével) 1914 januárjában történt.²³

A majálisokat 1890-től rendszeresen a városközponttól távol eső vasúti vendéglőben tartották, a politikai gyűlések színhelye viszont egy-egy ismert belvárosi tér vagy vendéglő, majd 1903-tól bizonyíthatóan a Fő tér volt. 1903. október 18-án az MSZDP által szervezett Fő téri népgyűlésen Gárdos Mária szónokolt.²⁴

Sztrájkok esetén a sztrájkanyag szintén vendéglőkben – vagyis a munkások találkozó- és szórakozóhelyein – működtek. A munkásság térfoglalását részben a sztrájkok vizsgálatával követhetjük nyomon. A marxista politikatörténet a munkásmozgalmat Veszprém megyében is a szervezett gyári munkássághoz kötötte, s Pápát a régió munkásmozgalmának bölcsőjeként emle-

¹⁹ Az 1910-es évek elején több mint százezer szakszervezeti tagot tartottak nyilván az országban. Vö. PÖLÖSKEI 2001. 454. A mezőgazdasági és ipari munkásság szervezettsége 1905–1906-ban érte el a legmagasabb, 28 %-os arányt, ami jóval alatta maradt az angliai, német- és svédországi 35–40 %-os szintnek. Vö. SCHLETT 1982. 229. A két világháború közti megyei munkásmozgalom történetének kutatója is a győri és budapesti kapcsolatok jelentőségét emelte ki, de nem utal azok előzményeire. Vö. CSABA 1969. 39.

²⁰ A népgyűléseken, előadásokon Győrből leggyakrabban Barsi József hírlapíró szerepelt.

²¹ A kapcsolat kölcsönösségét mutatja, hogy Kerbolt Lajost, a pápai MSZDP titkárát a Kéményseprők Országos Szakszervezete 1913-ban titkárává választotta. Vö. SZALAI II. 232.

²² Hasonló folyamat zajlott Budapesten, melyet Gyáni Gábor több tanulmányban elemzett. Vö. GYÁNI 1998. 51–109. Pápán 1906 júliusában a 35 sztrájkoló asztalossegéd követeléseai között – a 10,5 órás munkaidőn, a hetibér szombati kifizetésén túlmenően – Május 1. ünnepként való elismertetése is szerepelt. Vö. SZALAI II. 88.

²³ 1914. január 12-én Muli József városi szociáldemokrata pártvezetőségi tag lányát a háznál a lelkész helyett Schönherr József szociáldemokrata politikus, a temetőben pedig Rudas Sándor, a győri szociáldemokrata párt titkára búcsúztatta; a szertartáson közreműködött a Munkásotthon énekkara. N. N.: Temetés – pap nélkül. = Pápai Hírlap 40 (1914) 4. sz. (január 24.) 5.

²⁴ SZALAI II. 8.

gette, azonban ezt az beállítást nem igazolja a korszak politikatörténetének tényszerű vizsgálata.²⁵

A Szociáldemokrata Párt helyi szervezete, amely 1900. január 1-jén alakult,²⁶ elsősorban a kisiparban dolgozó bér munkásokat tömörítette, vezetői is közülük kerültek ki. A dohánygyári dolgozók csak 1917 októberében, a szövőgyáriak pedig csak 1919 januárjában alakították meg az MSZDP üzemi szervezetét,²⁷ előtte a munkás önszerveződést egyedül a Perutz gyári munkások önképző köre (1907) jelentette.²⁸ A nők emancipációját az 1918 tavaszán alakult helyi Feminista Egyesület tűzte zászlajára.²⁹

Ezek után nem meglepő, hogy a sztrájkok története sem követi a marxista forgatókönyvet. 1900–1914 között 26 sztrájkot ismerünk, melyek többségük-

²⁵ A kommunista párt „történeteszei” a munkásmozgalom Veszprém megyei történetét az internacionalista kapcsolatokra és az illegális kommunista mozgalomra alapozták. Kutatásaik során az 1917-es orosz forradalomban és a bolsevikok harcaiban, majd spanyol polgárháborúban részt vevőkre, illetve a tanácsköztársaság és az illegális kommunista mozgalmak „hőseire”, azok történetére voltak kíváncsiak. Az 1914 előtti munkásmozgalom bemutatását teljesen elhanyagolták, a Horthy-korszakkal viszont részletesen foglalkoztak, a pápai megmozdulások közül kiemelték az 1934-es Perutz-gyári sztrájkot. Vö. CSABA 1969. 35–50.

²⁶ SZALAI II. 1.

²⁷ SZALAI II. 34.

²⁸ SZALAI II. 34.

²⁹ A Magyar Feministák Egyesülete 1904-ben Glücklich Vilma és Bédy-Schwimmer Rózsa vezetésével alakult meg. *A nő* c. feminista folyóiratnak (1913) Antal Gézáné is munkatársa volt. A helyi feminista mozgalom kibontakozása 1917 végén kezdődött. 1917. december 26-án a Griff Szálló nagytermében *Glücklich Vilma* (1872–1927), a Magyar Feministák Egyesülete elnöke tartott belépődíj nélküli előadást a nők gazdasági-jogi függetlenedéséről. A házigazda szerepét dr. Antal Géza dunántúli református püspök, országgyűlési képviselő vállalta, aki röviden ismertette a nőmozgalom történetét. Glücklich „városunkban először ismertette meg nyilvános gyűlés keretében a feminizmus igazságait.” Az egyórás beszéd hatására sokan beléptek a feministák egyesületébe és adakoztak a nőmozgalom javára. N. N. Glücklich Vilma előadása. = Pápai Lapok 44 (1917) 52. sz. (december 30.) 2. N. N.: Nők mozgalma Pápán. = Pápai Közlöny 27 (1917) 52. sz. (december 30.) 3. A következő év tavaszán, 1918. április 14-én, vasárnap délután dr. Dienes [Geiger] Valéria (1879–1978) „A jövő asszonya” c. előadása hozta meg az áttörést: a nagyhatású előadás után megalakult a *Magyar Feministák Egyesülete Pápai Fiókja*. A nők választójogi követelésének parlamenti támogatására dr. Antalt kérték fel, aki eleget is tett vállalásának. A helyi egyesület tisztikarának megválasztását későbbre halasztották. D. Sz.: Dr. Dienes Valéria előadása. = Pápai Hírlap 15 (1918) 16. sz. (április 20.) 2. A harmadik előadásra 1918. október 6-án *Bédy-Schwimmer Rózsa* (1877–1948), a magyar feminista mozgalom egyik megszervezője vállalkozott, aki szintén a Griff Szálló zsúfolásig telt nagytermében tartott előadást. A „Feminista Egyesület” tagjai erre az alkalomra kedvezményes jegyet vásárolhattak Nobel Ármin könyv- és papírkereskedésében. A nők béheharcáról szóló nagyhatású előadás után a fiatalság autogramokért „ostromolta” a nemzetközileg ismert feministát. D. Sz.: Bédy-Schwimmer Rózsa Pápán. = Pápai Hírlap 15 (1918) 40. sz. (október 5.) 2. Bédy-Schwimmer Rózsa előadása. = Pápai Hírlap 15 (1918) 41. sz. (október 12.) 2.

ben munkabéremelésért és munkaidő-csökkentésért folytak, közöttük azonban a dohánygyáriak egyetlen esetben sem szerepeltek. A Perutz-gyáriak 1904-ben, illetve 1907 májusában és júniusában szüntették be a munkát. Akciójuk mindhárom esetben békés egyezséggel zárult.³⁰

A sztrájkok sorát 1900-ban a nyomdászok kezdték, 1904-ben a vasutasok az országos sztrájkhullámhoz csatlakozva bénították meg a közlekedést és hírszolgálatot, a többi esetben rendszerint az iparossegédek követeltek jobb megélhetést. Közös fellépésre az általános politikai választójog megszerzése miatt került sor 1906-ban és 1907-ben – az utóbbi esetben az MSZDP helyi szervezete az október 10-i általános sztrájk alkalmával 1024 embert mozgósított, s átmenetileg ellenőrzése alá vonta a város fizikai terét.³¹

A munkásság saját ünnepei (Március 15., Május 1.) alkalmával különállását a nyilvános térhasználatban is kifejezte. 1904-től kezdve a Március 15-i ünnepség alkalmával a MSZDP tagjai felvonultak a belváros szívében és megkoszorúzták a Petőfi (1898-ig Főiskola) utcában lévő Petőfi emléktáblát, melynél beszédek is elhangzottak.³² A forradalmár költő a városi munkásság identitásának részévé vált. Ezzel szemben az értelmiség felekezeteit összekötő városi egylete Jókai kultuszát ápolta (Jókai Kör, 1893).³³

Az első Május 1-jét 1890-ben 80 iparos ifjú a vasúti restiben ünnepelte.³⁴ A későbbiekben szociáldemokrata párt irányította az ünneplést, műsort is szerveztek, melyre ismert politikusokat hívtak meg. 1904. május 1-jén pl. a vasúti vendéglőben Csizmadia Sándor munkásköltő tartott előadást.³⁵ 1912-ben 600 munkás ünnepelte munkaszünettel Május 1-jét. A résztvevők felvonultak, megkerülték a várost, majd a Munkásotthonba tértek vissza. A menet élén vitt transzparensen általános titkos községi választójogot követeltek. A rendre

³⁰ SZALAI II. 10., 21.

³¹ SZALAI II. 157.

³² SZALAI II. 76. Petőfit, mint a francia forradalom hívét, a „világ szabadság bajnokát” a munkásság másutt is sajátjának tekintette. 1899. július 30-án a költő budapesti szobránál fogadta meg a fővárosi munkásság, hogy amit „Petőfi megálmodott, azt a szociáldemokrata munkások meg fogják valósítani”. SZILÁGYI 1985. 49.

³³ Az egyesület történetéről lásd HUSZÁR 1993.

³⁴ 1890-ben Budapesten és a nagyobb városokban először ünnepelték Május 1-jét. PÖLÖSKÉI 2001. 438. Az első pápai ünneplés a helyi iparosság erős csoporttudatát mutatja, amelyet megszüntetésükig (1872) a céhek, azt követően az ipartestületek formáltak. 1848-ig a privilégiummal felruházott iparos és kereskedő polgárság gyakorolta az önkormányzati hatalmat, amely a rendi polgári öntudat fontos tényezője volt. Erről bővebben HUDI 1995. 95–106.

³⁵ SZALAI II. 53.

kerékpáros rendezők ügyeltek. Az ünnep zárásaként az otthonban egy fővárosi kiküldött tartott előadást.³⁶

A városvezetés a munkásmozgalom megfékezésére törekedett, s kifinomult módszereket alkalmazott. A gyári munkások kéréseit lehetőség szerint teljesítette – 1900-ban pl. elengedte a dohánygyári asszonyok városi pótdóóját –,³⁷ ünnepségein (majálisain) kiemelten képviseltette magát. Ugyanakkor a mesterek és segédek, illetve a munkásság sztrájkjait a törvényes előírások keretei között tartotta, s a várható rendbontások megelőzésére törekedett. 1898-ban pl. a rendőrkapitány megtiltotta, hogy a munkanélküli napszámosok a Séta téren ácsorogjanak, s a félreeső Szent Anna teret jelölje ki számukra gyülekezési helyül.³⁸ 1913 március elején, amikor az általános sztrájk hullámai a városba is eljutottak, olyan hírek terjedtek el, hogy a munkások a szomszédos tapolcafői vízbázist³⁹ fogják megtámadni, ezért a vízmedencék védelmére a tűzoltóságot és a rendőrségi karhatalmat vezényelték ki.⁴⁰

A Munkásotthon életét is pontosan figyelemmel kísérhették, hiszen a székház a rendőrség közelében lévő Batthyány utcában épült fel 1906–1907-ben.⁴¹

A munkásmozgalom egyházellenessége a katolikus és protestáns egyházat egyaránt arra kényszerítette, hogy a vallási egyletek (olvasóköri, dalárdák, legény- és leányegyletek) és a keresztényszocialista mozgalmak felkarolásával gátat emeljenek a veszélyesnek ítélt világnézet terjedése ellen. Mivel a szervezett munkásság körében jelentős szerepet játszott a helyi zsidóság, a materialista világnézet elleni küzdelem antiszemitizmussal párosult. Huszár Károly újságíró 1903-ban a keresztényszocialisták pápai népgyűlésén tartott beszédében úgy fogalmazott, hogy „a szociáldemokrácia a zsidó szellemtől van át-

³⁶ N. N.: Május 1. = Pápai Hírlap 9 (1912) 18. sz. (május 4.) 5. A beszámolóban azt olvashatjuk, hogy a „békés tüntetésnek sok nézője akadt, és sokan rokonszenvűknek adtak kifejezést a jogaikért öntudatosan küzdő munkásság iránt.” A felvonulás után a Munkásotthonba visszatérőket a dalárda éneke és dr. Sugár Jenő megnyitója köszöntötte, majd Knittelhoffer Ferenc, a Szociáldemokrata Párt országos vezetőségi tagja tartott alkalmi beszédet, amelyben a Május 1-hez kötődő eszméket, a választójogi küzdelmek és a pártajtó támogatásának fontosságát ecsevelte. Az ünnepséget Muli József zárta be.

³⁷ SZALAI II. 8.

³⁸ SZALAI I. 665.

³⁹ Pápa vízművét a néhány kilométerre lévő Tapolca községben építették meg 1897-ben, amely a nagy vízhozamú karsztvízforrások segítségével biztosította a város vízellátását. Vö. PÖLÖSKEI 1994. 373.

⁴⁰ N. N.: Az általános sztrájkknak... = Pápai Közlöny 1913. 10. sz. (március 9.) 5.

⁴¹ HORVÁTH-TÓTH 1936. 143.

ítatva, s ez ellen a katolikusoknak és protestánsoknak össze kell fogni.”⁴² A fölvetés azért is időszerűnek bizonyult, mert a felekezetek alapvetően külön-külön szervezkedtek.

NÉGER ÁGOSTON apátplébános 1895-ben szervezte meg a Római Katolikus Legényegyletet, a következő évben a Katolikus Néppárt támogatását élvező Katolikus Kört. 1900-ban a Felsővárosi Katolikus Olvasókörrrel, 1904-ben a Huszár Károly budapesti lapszerkesztő által alapított Pápai Keresztény Munkásegylettel bővült a katolikus egyletek köre.⁴³ A katolikus kör 1906. május 2-án a *Pápa és Vidéke* c. hetilap indításával a sajtónylvánosságot is a katolikus érdekek szolgálatába állította. Ezt követően megszervezték a Pápa és Vidéke Keresztény Fogyasztási Szövetkezetet, amely anyagi érdekeltséget teremtett a katolikusok összefogásához.⁴⁴ 1908-ban a szövőgyárban is létrehozták a keresztényszocialista szakosztályt, de azt a kereskedelmi miniszter feloszlatta.⁴⁵ Az egyik katolikus káplán úgy vélte, hogy a hitélet és egyházi társadalom „ujjászervezésének és feléledésének biztató jelei mutatkoznak.”⁴⁶

A református egyház a belmissziói munka élénkítésével felelt a kihívásokra.⁴⁷ 1897-ben megalakították a Pápai Református Nőegyletet, 1902-től Kiss József lelkész a teológus hallgatók bevonásával vallásos estélyeket szervezett az elemi iskolában. Az első világháború előtt a bibliakörök is a vallásos érzés elmélyítését szolgálták.⁴⁸ A sajtótermékek közül Pápán nyomtatott *Dunántúli Protestáns Lap* (1890–1945) volt a legjelentősebb, melyben a református értelmiség tagjai is rendszeresen publikáltak.⁴⁹

A GYURÁTZ FERENC lelkész, püspök (1841–1925) vezette pápai evangélikus egyház a népoktatás fejlesztésével, a Lutheránus Segélyegylet (1870), az Evangélikus Nőegylet (1873) segítségével erősítette a felekezeti szolidaritást.⁵⁰

⁴² SZALAI 2003. 77. .

⁴³ KISS 1908. 65–66. A plébániatörténetet író káplán a munkásegylet szervezése kapcsán a következőket írta 1908-ban: „Erre Pápán különösen nagy szükség volt, mert az utca, az agitáció teljesen a nemzetközi szociáldemokraták hatalmában volt, még csak szólni se lehetett ellenük. Ma már ezen keresztény munkásegylet áldásos tevékenysége megtörte nagy erejüket. Próbálkoznak ugyan még gyűléseikkel, de hiveik száma megapadt s gyalázó, féktelen beszédekkel is alábbhagytak.” (Uo. 66.)

⁴⁴ KISS 1908. 67.

⁴⁵ SZALAI II. 169.

⁴⁶ KISS 1908. 67.

⁴⁷ BUCSAY 1983. 222–224.

⁴⁸ TÓTH 1941. 280–281.

⁴⁹ NAGY 1957. 30.

⁵⁰ PAYR 1905. 168–176., TÓTH 2004. 40–41.

A város katolikus és protestáns értelmisége az iskolahálózat, az egyleti mozgalom pártolása mellett az iskolán kívüli népművelés eszköztárát is igénybe vette. A KAPOSSY LUCIÁN (1849–1927) református gimnáziumi tanár elnöketével megalakuló Pápai Szabad Líceum (1898) a városi értelmiséget tömörítette a tudományos ismeretterjesztés, közművelődés előmozdítása céljából. A vallási és politikai ellentétek felett álló társaság az 1902/03. tanévben népfőiskolát (Népszerű Főiskolai Tanfolyamot) indított a közműveltség növelésére.⁵¹ 1910 őszén Kapossy Lucián igazgatása alatt megindult a városi munkásgimnázium, amely 6 hónapos tanfolyamaival a munkásifjúság képzettségének, tájékozottságának növelésével kívánta ellensúlyozni a pártagitátorokat.⁵² A történelmi materializmus nemrég kiszabadult szellemét azonban többé már nem lehetett visszadugaszolni a palackba.

IRODALOM

- BARTHALOS 1905 = BARTHALOS István: Helyrajzi és társadalmi viszonyok. In: KAPOSSY 1905. 118–126.
- BUCSAY 1983 = BUCSAY Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1526–1945. Bp., 1983.
- CSABA 1969 = CSABA Imre: Támadás menetből. Történetek Veszprém megye munkásmozgalmából. Emlékezések a mozgalom harcosaira (1917–1945). Veszprém, 1969.
- FEJES 2001 = FEJES Sándor: A Pápa–csornai vasút a pápai sajtó tükrében. Pápa, 2001. (Jókai Füzetek 31.)
- GERŐ–SEDLMAYER 1959 = GERŐ László–SEDLMAYER János: Pápa. Budapest, 1959. (Városképek – műemlékek)
- GYÁNI 1998 = GYÁNI Gábor: A nyilvános tér és használói Budapesten a 19. század végén és a századfordulón. In: Uő.: Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870–1940). Budapest, 1998. 51–109.
- GYŐRI 1905 = GYŐRI Gyula: Pápai Szabad Líceum. In: KAPOSSY 1905. 265–269.
- HORVÁTH 1986 = HORVÁTH József: Fejezetek a pápai nyomdászat történetéből. Veszprém, 1986.
- HORVÁTH–TÓTH 1936 = HORVÁTH Elek–TÓTH Endre: Pápa megyei város múltja, jelene és környéke. Pápa, 1936.
- HUDI 1995 = HUDI József: Pápa szabadalmas mezőváros polgársága a 18–19. században. In: Vera (nem csak) a városban. Szerk.: Á. Varga László. Budapest, 1995. 95–106. (Rendi társadalom – Polgári társadalom, supplementum)
- HUSZÁR 1993 = A Pápai Jókai Kör emlékkönyve 1893–1993. Szerk.: Huszár János. Pápa, 1993. (Jókai Kör kiadványai)

⁵¹ GYŐRI 1905. 265–269.

⁵² SZALAI II. 208. A helyi sajtóban talán még ennél is nagyobb szenzációnak számított, hogy az első „cigánylány”, Kolompár Mária 1910 szeptemberében iratkozott be az elemi iskolába.

- ILA–KOVACSICS 1964 = ILA Bálint–KOVACSICS József: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Budapest, 1964.
- KAPOSSY 1905 = Pápa város egyetemes leírása. Összeállította KAPOSSY Lucián. Pápa, 1905.
- KISS 1908 = KISS István: A pápai plébánia története. Veszprém, 1908.
- KORITSCHONER 1898 = KORITSCHONER Lipót: A tanítóképző intézet. = Pápai Lapok 25 (1898) 45. sz. (november 6.) 2–3.
- LŐWY 1912 = LŐWY László: Adatok városunk, tanácsunk és közgyűlésünk történetéhez. 1872–1878. = Pápai Hírlap 1912. 3. sz. (január 20.) 1–2.
- NAGY 1957 = NAGY László: A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1820–1956. Veszprém, 1957. (Veszprémi Könyvek 2.)
- PAYR 1905 = PAYR Sándor: Ág. hitv. ev. egyház rövid története. In: KAPOSSY 1905. 168–176.
- PÖLÖSKEI 1994 = PÖLÖSKEI Ferenc: Pápa a polgári korban (1867–1970). = Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk.: Kubinyi András. Pápa, 1994. 369–431.
- PÖLÖSKEI 2001 = PÖLÖSKEI Ferenc: A dualizmus válságperiódusa (1890–1918). In: 19. századi magyar történelem 1790–1918. Szerk.: Gergely András. Budapest, 2001. 490–545.
- SCHLETT 1982 = SCHLETT István: A szociáldemokrácia és a magyar társadalom 1914-ig. Budapest, 1982. (Magyar História)
- SZALAI 2003 = SZALAI Antal: A pápai zsidóság asszimilációs törekvései és polgárosodása 1600–1944. Pápa, 2003. (Jókai Füzetek 37.)
- SZALAI I–II. = Antal SZALAI: Pápa város krónikája. I–II. [Gépiratos várostörténeti kronológia a Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárában.] Pápa, é. n.
- SZILÁGYI 1985 = SZILÁGYI János: A magyar szocialista kultúra története 1867–1945. Budapest, 1985.
- TIHANYI 1913 = TIHANYI Iván: Érettségi találkozó. = Pápai Közlöny 1913. 25. sz. (június 22.) 1–2.
- TÓTH 1939 = TÓTH Lajos: A pápai főiskolai nyomda története. Pápa, 1939.
- TÓTH 1941 = TÓTH Endre: A pápai református egyház története. Pápa, 1941.
- TÓTH 2004 = TÓTH Béla: „...Emlékezzél meg az egész útról...” [A pápai evangélikus gyülekezet és egyházmegye története.] Pápa, 2004.

ZUSAMMENFASSUNG

JÓZSEF HUDI

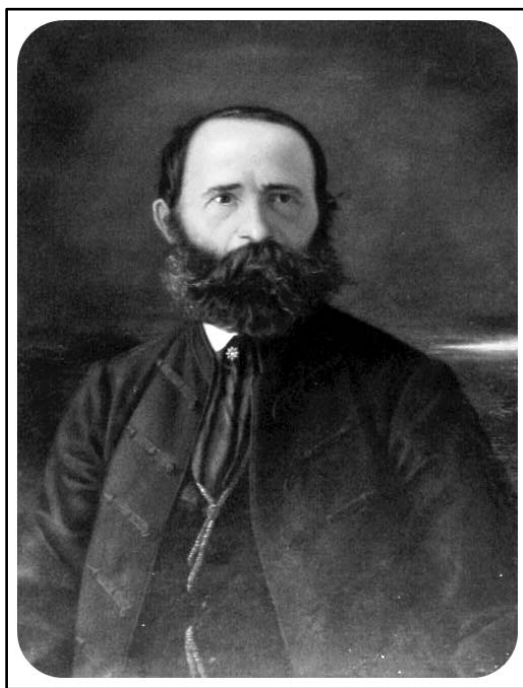
Die Raumnutzung der Pápaer Arbeiter vor dem Ersten Weltkrieg

Der Beitrag untersucht die Herausbildung der Arbeiterbewegung und ihre lokale Organisation in der westungarischen Kleinstadt Pápa, die nach 1867 einen Modernisierungsprozess durchlief, von sozialhistorischem Standpunkt aus. Im Zuge einer Welle von Fabrikgründungen in den 1890er Jahren überstieg die Stadtbevölkerung 1910 die Marke von 20 000 Einwohnern. Nur 17,2% der Bevölkerung lebten damals noch von der Landwirtschaft, die Mehrzahl war in Industrie und Handwerk (54,5%) bzw. in sonstigen Wirtschaftszweigen (28,3%) tätig. Dank vielfältigster Infrastrukturmaßnahmen lebten die Einwohner unter urbanen Bedingungen und betrachteten Großstädte als Vorbild. Eisenbahnanschluss (ab 1871), elektrische Beleuchtung, Telefonnetz, Kanalisierung, Asphaltierung der Straßen, geregelte Müllabfuhr und ein wachsendes Netz von Einkaufsmöglichkeiten und Dienstleistungen prägten das bürgerliche Leben.

Der größte Arbeitgeber für die Arbeiter waren die Tabakfabrik (1892) und die Weberei (1901). 1912 wurde mit dem Bau der Kunstdüngerfabrik begonnen. Neben der Industriearbeiterschaft spielten auch die Arbeiter in kleinen Gewerbebetrieben in der Stadt eine wichtige Rolle. Die Interessen der organisierten Arbeiter wurden von den Gewerkschaften vertreten. Sie waren auch die Basis für die sozialdemokratische Partei.

1890–1913 erstarkte die Arbeiterschaft in Pápa kontinuierlich und verließ auf Großkundgebungen, Demonstrationen und durch Streiks ihren sozialen und politischen Forderungen Ausdruck. Auch im wörtlichen Sinn nahm sie in der Stadt zunehmend Raum ein. 1890 wurde die erste Maifeier noch in einer Eisenbahn-Gastwirtschaft am Rande der Stadt abgehalten, in den 1900-er Jahren zog man bereits durch die Hauptstraßen der Innenstadt, und der Hauptplatz (Fő tér) wurde zum Schauplatz der Großkundgebungen. 1900–1914 fanden 26 Streiks für höhere Löhne und die Verringerung der Arbeitszeit statt. 1906–07 erbauten die Pápaer Arbeiter aus eigener Kraft das Arbeiterheim, in dem nunmehr ihre Zusammenkünfte, kulturellen und politischen Veranstaltungen stattfanden.

Mit der Organisation christlich-sozialistischer Gewerkschaften bzw. durch Aktivitäten auf dem Gebiet der inneren Mission traten die katholische bzw. die protestantischen Kirchen der Verbreitung einer materialistischen Weltanschauung erfolgreich entgegen.

Gondol Gábor portréja Gyűjteményünkben